

UNA *KĒṬŪBBĀ* DE JACA *

JOSÉ LUIS LACAVE
CSIC. Madrid

Hace una década el Prof. David Romano, mi buen amigo, publicó en esta misma revista un artículo de capital importancia para los estudios de la demografía judía en la Corona de Aragón y muy especialmente para la historia de la judería de Jaca ¹. Por ello, al sumarme gustoso al merecido Homenaje que en este volumen se le ofrece, he pensado que era muy adecuado publicar esta *kĕṭŭbbā* de Jaca, que tiene relación con aquel artículo no sólo por tratarse de la misma ciudad aragonesa objeto primordial de su estudio, sino también por algunos detalles que luego veremos.

La *kĕṭŭbbā* se conserva en el Archivo del Reino de Valencia y lleva el nº 2 de sus Pergaminos árabes y hebreos. Conocí su existencia, como ya expliqué en una breve nota necrológica ², gracias al infatigable deseo de ayudar de Leopoldo Piles, nuestro llorado buen amigo, tanto de David Romano como mío. Se trata de un pergamino de 46 × 44,5 cm. En su parte externa está escrito con letra moderna: «ARV [Archivo del Reino de Valencia]: Pergaminos árabes y hebreos nº 2»; y con letra más antigua: «1569». Sirvió de tapas de un libro, de lo que le han quedado los agujeros del cosido. Está cortado en su parte inferior, tanto por el lado derecho como por el izquierdo. La *kĕṭŭbbā* está bellamente decorada con una greca en el centro de la parte superior y motivos florales en el resto de la parte superior y en los laterales, todo ello en colores verdes, rojos y oros. La letra cuadrada es de desigual tamaño, mientras la cursiva es la española habitual. En general buen estado de conservación, en algunas letras y algunas palabras se ha perdido la tinta, haciéndolas ilegibles.

* Este artículo se terminó de redactar el 30 de abril de 1991.

¹ D. ROMANO, «Prorrata de contribuyentes judíos de Jaca en 1377», *Sefarad* XLII (1982) 3-39.

² *Sefarad* L (1990) pág. 129.

Se trata de la *kětúbba* del matrimonio de Yôsef bar Šem Ẓôḥ Ašig con Oro, hija de Yôsef Guyos celebrado en Jaca el 9 de *šēḇaṭ* del año 5189 (14 de enero de 1429). Lleva la firma, además de la del novio, de hasta siete testigos, aunque sólo en dos de ellos aparece la palabra «*ed*».

En la cabecera lleva un preámbulo en que se recogen dos versículos bíblicos; uno de ellos (Sal 128,3), alusivo a la felicidad de la vida matrimonial, con elogio de esposa e hijos, y el segundo (Gen 49,22), alusivo al nombre del novio, Yôsef. Luego comienza la *kětúbba* propiamente dicha, en letra cuadrada. Tras la fecha, lugar y nombres de los novios, vienen las cláusulas habituales: 1) fórmula matrimonial y *môhar*; 2) *tôsefet* ('adición'); 3) *Nědûnya* ('dote'); y 4) garantía por parte del novio de *kětúbba*, *tôsefet* y *nědûnya*. Se termina la letra cuadrada con las fórmulas habituales de conclusión y las firmas, lógicamente en letra cursiva, del novio y los siete testigos.

Al pie de la letra cuadrada, y ya en letra cursiva, se recoge la *mattaná lěḥûd* que el novio da a la novia y que consiste en una casa de su propiedad sita en Jaca, «en el barrio de los judíos», «contigua al adarve», la muralla. La casa, de la que se dan sus lindes, la había recibido el novio de su madre un año antes de la boda por una escritura de donación —que se cita aquí— fechada en Jaca el último día del mes de *teḇet* del año 5188 (17 de enero de 1428).

El estudio de David Romano se basaba en una lista nominal de 115 contribuyentes judíos de Jaca en 1377. Ahora nos interesa resaltar que en ella aparecen con profusión los siguientes "apellidos": Almosnin, 12 veces; Abengoyos, Avingoyos, Avenguyos o Avinguyos, 8 veces; Alnieto, Elnieto o lo Nieto, 4 veces; Empapur, 3 veces. Además aparece una vez Pinfas, si no es lo mismo que Ampifas, Ampifaz, Empifas, como sospecho, en cuyo caso habría que sumarle 5 veces más.

Veamos ahora los nombres que aparecen en nuestra *kětúbba*: el novio, Yôsef bar Šem Ẓôḥ Ašig³; la novia, Oro, y el padre de ésta, Yôsef Guyos; los testigos, Abraham bar Yôsef ben Papur, Zěraḥyá bar Ya'aqob ben Almosnino, Mošeh bar Kešem⁴, Yôsef Almosnino,

³ No se qué grafía llevaría este "apellido" en romance; la *sadē* es letra que rara vez se usa en las versiones romanceadas. En todo caso no se parece a ninguno de los "apellidos" de 1377.

⁴ Lectura dudosa; tampoco se parece a ninguno de 1377.

Šem Ṭôḇ bar Yišḥaq Guyos, Yišḥaq bar Abraham Ajaf o Akaf⁵ y Yēhūdā bar Abraham Almosnino; propietarios de casas que lindan con la que es objeto de *mattaná*, Yôsef Alnieto y Šēlomoh bar Šēmû'el Pinḥas; testigos de la donación de dicha casa, Yôsef bar Yēhūdā Almosnino, que pudiera ser el mismo que el Yôsef Almosnino testigo de la *kĕtŭbbā*, y Yôsef bar El'azar Alnieto, que pudiera ser el mismo Yôsef Alnieto vecino del novio; el hermano del novio, Abraham [bar Šem Ṭôḇ Ašig]; y la madre del novio, Orabuena. En total 11 ó 13 varones y dos mujeres.

Como vemos, entre los personajes de la *kĕtŭbbā*, que es de 1429, hay 3 ó 4 Almosnino o Almosnin, 2 Guyos o Abengoyos, 1 ben Papur o Empaur y uno o dos Alnieto, coincidentes con “apellidos” que salen con profusión en la lista de 1377. Además, aparece un Šēlomoh Pinḥas, que sospecho que sea lo mismo que S. Pinfas o Ampifas.

Esto supone que medio siglo después de 1377 los “apellidos” corrientes entre los judíos de Jaca eran los mismos. Pero en medio habían ocurrido los nefastos sucesos de 1391 y las subsiguientes conversiones con la secuela conocida en Aragón de la dispersión de los judíos por muchos pueblos y aldeas. Sin embargo, hemos de pensar que en Jaca se mantuvo en lo esencial el mismo núcleo de familias.

Por otro lado, el hecho de que la *kĕtŭbbā* se haya conservado en un archivo valenciano y que el “apellido” del novio sea tan “extraño” —en una *kĕtŭbbā* valenciana que se publicó hace unos años⁶, los nombres del novio y algunos testigos son también bastante “extraños”— me hacen pensar que el tal novio quizá perteneciera a una familia valenciana, de Valencia o de alguna población del reino como Játiva, Sagunto, etc., emigrada en el siglo XV a Jaca —no llevaría allí muchos años cuando tuvo lugar esta boda, 1429— y que años después de la boda, dicho novio con su esposa y demás familia emigraron de nuevo a alguna localidad levantina, aunque desde luego no a Valencia, donde ya no había comunidad judía en el siglo XV. Claro que el hecho de que la *kĕtŭbbā* estuviera en Valencia puede deberse a múltiples motivos. De todos modos, me parece que

⁵ Lectura dudosa; no se parece a ninguno de 1377.

⁶ V. COLLADO BERTOMEU y R. ROBRES LLUCH, «Textos hebreoaramaicos en el archivo de la Catedral de Valencia», *Primer Congreso de Historia del País Valenciano*, vol. I, Valencia 1973, págs. 341-346.

lo interesante de esta reflexión es lo relacionado únicamente con Jaca.

EDICIÓN DE LA *KĒTŪBBĀ*

אשתך כגפן פריה בירכתי ביתך בניך כשתלי זיתים סביב לשלחך.⁷ בן פרת יוסף.⁸

בששי בשבת בתשעה ימים לירח שבט שנת חמשת אלפים ומאה ושמנים ותשע לבריאת עולם /2/ למנינו הכא ביאקה מתא איך ר' יוסף החתן בר' שם טוב אציג נייע אמר לה לאורו דא הכלה בתולתא בת ר' יוסף /3/ סיט גויוש: הוי לי לאנתו כדת משה וישראל ואנא במימרא דשמיא אפלח ואוקיר ואיזון ואפרנס ואכסה יתיכי /4/ כחלכת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין וזנין ומפרנסין ומכסין ית נשיהון בקושטא. ויהיבנא ליכי מוהר בתוליכי /5/ כסף זוזי מאתן דחזו ליכי ומזוניכי וכסותיכי וספוקיכי ומיעל לותיכי כאורח כל ארעא אחיר וקים עלי. וצביאת /6/ אורו דא הכלה והות ליה לאנתו. וצבי הוא והוסיף לה מדיליה תוספת לכתובתה מאה זהובים יפים וטובים שקולים /7/ אדפונשייא אגב ארבע אמות קרקע. ודא נדוניא דהנעלת ליה אורו דא הכלה מבית אביה ואמה לבית ר' יוסף דגן /8/ החתן בין בגדים ותכשיטין ושמוש בית וערש שקבלן על עצמו דגן החתן במאה זהובים יפים וטובים שקולים /9/ אדפונשייא עוברים בכל מיני סחורה שקבלן על עצמו דגן החתן כנכסי צאן ברזל שאם פחתו פחתו לו ואם הותירו /10/ הותירו לו. וכך אמר לנו ר' יוסף דגן החתן: אחריות וחומר כתובה ותוספת ונדוניא אילין קבילית עלי ועל ירתי בתרי ועל /11/ כל נכסי מקרקעי ואגבן מטלטלי ניכסין דאית להון אחריות ודלית להון אחריות כולהון יחון אחראין וערבאין ומשועבדין /12/ לכתובה ולתוספת ולנדוניא אילין להתפרעא מנהון מכל שפר ארג ניכסין וקנינין דאית לי תחות כל שמיא /13/ די קנאי ודי קנינא ודי אנא עתיד למקני ואפלו מגלימא דאכתפי בחיי ובמותא מן יומא דגן ולעלם כחומר /14/ כל שטרי כתובות ותוספתות ונדוניאות דינהיגין בישראל באגב וקני כהוגן וכתקון חכמים ז"ל דלא כאסמכתא /15/ ודלא כטפסי דשטרי. וקנינו מן ר' יוסף דגן החתן לאורו דא הכלה אנתתיה על כל מאי דכתיב ומפרש לעיל קנין /16/ שלם מעכשיו במנא דכשר למקניא ביה. והכל שריר וקים. יוסף החתן בר' שם טוב נייע אציג. אברהם בר' יוסף נ"ר בן פפור עד. זרחיה בר' יעקב נר"ו בן אלמושנינו עד. /17/ משה בר' כצם⁹ ט.יב¹⁰

⁷ Sal 128,3.

⁸ Gen 49,22. El novio se llama יוסף.

⁹ También pudiera leerse נצם.

¹⁰ Ilegibles las letras que faltan.

... ..¹¹. יוסף אלמושנינו. /18/ שם טוב בר' יצחק גויוש נ"ע. יצחק בר' אברהם אכף¹² נ"ע נ"ע. /19/ יהודה בר' אברהם נר"ו בן אלמושנינו.

/20/ יודעים אנו עדים חתומי מטה עדות ברורה שאמר לנו ר' יוסף בר' שם טוב נ"ע אציג: היו עלי עדים וקנו ממני בקנין גמור מעכשיו וכתבו וחתמו עלי בכל לשון של זכות ותנו לה לאורו דא הכלה אשתי שאני כונס עכשיו לשלום בת ר' יוסף ס"ט גויוש להיות בידה וביד באי כחה לראיה ולזכות מחמת שרציתי /21/ ברצון נפשי והשלמת דעתי שלא בשום זכר אונס כלל בעולם אלא בלב שלם ונפש חפצה ודעת שלימה ועין יפה וגוף בריא ונתתי לה במתנה גמורה בקנין גמור מעכשיו כל אותם הבתים שיש לי בכאן ביאקה בשכונת היהודים בפרז הסמוך לאדירבי¹³ שהם בירה אחת גדולה ועליה קטנה /22/ שהיא על קצת הבירה והפרזדור. והבירה היא תחת עלית אברהם אחי ומצרי הבירה: מצר אחד פרז האדירבי הנזכר; מצר שני בתי יוסף אלניתה והחצר שפתח הבירה פתוח לשם; מצר שלישי דרך הגוים חוץ לשכונה; מצר רביעי הפרזדור. ומצרי העליה קטנה: מצר אחד הבירה שסולם העליה /23/ מצב בו¹⁴; מצר שני בתים לשלמה בר' שמואל פנחס; מצר שלישי פרז האדירבי הנזכר; מצר רביעי הפרזדור¹⁵. כל הבתים כמו שהם ממוצרים נתתי לה לאורו אשתי במתנה גמורה מהיום ולאחר פטירת אודונתי¹⁶ אמי אורבואינה בעצים ובאבנים בקורות בקירות ובתקראות בעפר ובאדמה /24/ בפתחים ובדלתות בהכנסות וביציאות ובסולמות ובכל עמל ושבח ששם בין שבחא דאתי ממילא בין שבחא דאתי מחמת הוצאה מתהום ארעא ועד תקרת העליה של אברהם אחי הנזכר עם כל הזכות המגיע לבתים בחצר ובפרזדור ובפתח החיצון הכל כמו שנתתם לי אדונתי אמי /25/ אורבואינה הנזכרת כמו שמוכיח בשטר המתנה שעשתה לי נעשית היום האחרון של ירח טבת שנת חמשת אלפים ומאה ושמונים ושמונה לבריאת עולם למניננו הכא ביאקה מתא ועדי המתנה יוסף בר' יהודה אלמושנינו יוסף בר' אלעזר אלניתה. ואגב הבתים הנזכרים נתתי לה לאורו אשתי הנזכרת /26/ במתנה גמורה בקנין גמור מעכשיו מאה זהובים יפים וטובים שקולים אדפונשייא שאני מודה על עצמי שהם בידי וברשותי היום. ומתנה זו על מנת שלא תעשה בה דבר בעודה עמי אלא ברצוני וברשותי וגם אני שלא אעשה בה דבר בעודי עמה אלא ברצונה וברשותה. ואם שמא חס ושלום /27/ יארע דבר מיתה או גירושין תהיה מתנה זו מיד מקוימת ככל שטרי מתנות שר[י]רות ו[קיימות]¹⁷ די נחיות בישראל. ומתנה זו מתנה עלמין מתנה פרהסיא מתנה חתוכה וחלוטה דלא

¹¹ Dos palabras ilegibles.

¹² También pudiera leerse אכף, אכק, אכפ.

¹³ *Aderbe, adarve, muralla.*

¹⁴ *Sic.* Probablemente, el escribano tenía en mente la palabra aragonesa «palacio», más que la hebrea «בירה».

¹⁵ Encima de esa palabra, pone: אויר.

¹⁶ El amanuense empezó a escribir אור(בואינה) y luego quiso corregir para poner אדונתי; corrigió el ר en ד (y se nota la corrección), pero se olvidó del ו que va detrás del א.

¹⁷ Las letras que van entre corchetes, ilegibles.

למיהדר בה ודלא להשנאה מינה לעלם מנוקה ומשופה מכל מיני [ערעו]רין¹⁸ שבעולם. ומהיום ומעכשיו תלך אורו אשתי /28/ הנזכרת ותזכה ותחזיק במתנה זו ותעשה בה חפצה ורצונה היא ובאי כחה על התנאי הנזכר. ואינש לא ימחא בידה ולא ביד באי כחה מן שמי ולא משם באי כחי לעולם לפי שמהיום ומעכשיו סלקתי מעל מתנה זו ידי ורשותי וזכותי ויד ורשות וזכות באי כחי לעולם ולא שיירתי בה לעצמי ולא לבאי /29/ כחי לא קול ולא דין ולא דברים לא תלונה ולא הברחה לא מודעא ולא מחאה לא תלונה ולא הברחה ולא שום שיור של זכות כלל בעולם אלא התנאי הנזכר. וכל מי שיבוא מארבע רוחות העולם בן בת אח אחות קרוב או רחוק יהודי או מן האומות ויקום ויטעון ויערער על עסק מתנה זו כדי לבטלה /30/ כולה או מקצתה יהיו דבריו וערעוריו וכל טענותיו בטלים ומבוטלים חשובים לחרש הנשבר שאין בו ממש ולכלי אין חפץ בו. ועלי ועל באי כחי לפצות ולהדיח ולסלק כל עורר וטוען מעל מתנה זו ולהעמידה ביד אורו אשתי הנזכרת העמדה גמורה משופה מכל מיני ערעורין ושעבודין שבעולם /31/ בלי שום פסידא כלל בעולם בבטול כל מיני מודעת ומחאות שבעולם גלויות וסתומות דאונס ודרצון שמסרתי ושאמסור מריש כל מרדעי ועדי סוף כל מודעי בטול גמור לגמרי. וכך אמר לנו ר' יוסף דן החתן: מתנה זו כתובה בברי וחתמוה בשוקי דלא תתא כמתנה טמירתא ודלא /32/ [כמתנת שכיב מרע דהדרא אלא מתנת בריא ופרהסיא ומקוימת לכל בכל קיומין]¹⁹ שתקנו חכמים ז"ל ככל שטרי מתנות שרירות וקימות דנהיגות בישראל על התנאי הנזכר. ואחריות וחומר שטר מתנה זו קבלתי עלי ועל יורשי אחרי ועל כל נכסי מקרקעי ואגבן מטלטלי שקניתי ושאקנה /33/ [כאחריות וחומר כל שטרי מתנות קימין דנהיגין בישראל שתקנו חכמים ז"ל דלא כ]אסמכתא ודלא כטפסי דשטרי. וקנינו אנו עדים חתומי מטה מיד ר' יוסף דן החתן לאורו דא הכלה אנתתיה קנין שלם מעכשיו על כל הכתוב ומפורש לעיל קנין [שלם מעכשיו במנא דכשר למקניא ביה]²⁰. /34/ [מה שהיה בתשעה ימים לירח שבט שנת חמשת אלפים ומאה ושמונים ותשע לבריאת] עולם למנינו הכא ביאקה מתא. "אור" ביני שטי. והכל שריר וקים. אברהם בר' יוסף נ"ר בן פפור. זרחיה בר' יעקב נ"ר בן אלמושנינו.

VERSIÓN ESPAÑOLA

(Traducimos sólo el fragmento interesante de la *mattand lēhūd*. El texto de la *kēpūbbā* es el habitual ya conocido de los lectores de Sefarad por un artículo de F. Cantera publicado en estas mismas

¹⁸ Un pequeño agujero impide leer las letras que van entre corchetes.

¹⁹ El pergamino está cortado en su parte inferior tanto por el lado derecho como por el izquierdo. A partir de aquí y hasta el final falta el comienzo de todas las líneas (tres), aproximadamente doce palabras en cada una. La reconstrucción la hacemos a base de otras *kēpūbbōt* españolas.

²⁰ Por la razón expresada en la nota anterior, falta el final de esta línea, unas seis palabras.

páginas ²¹. Y lo que sigue a lo traducido son las fórmulas de derecho rabínico habituales en una escritura de donación).

Sabemos nosotros, los testigos abajo firmantes, con testimonio claro, que nos dijo R. Yôsef bar Šem Tōb, su alma descanse en el Edén, Ašig: Sedme testigos y tomad *quinyán* de mí, con *quinyán* íntegro desde ahora, y escribidme y firmadme con todo lenguaje de derecho, y dádselo a Oro, esta novia, mi esposa que yo desposo ahora en paz, hija de R. Yôsef, su fin sea para bien, Guyos, para que sirva en su mano y en mano de sus representantes de prueba y de constatación de derecho, porque quiero voluntariamente y con plena consciencia, sin ningún género de coacción en absoluto, sino de todo corazón, voluntariamente y con plena consciencia, de buen grado y en perfecto estado de salud, darle con donación íntegra, con *quinyán* íntegro desde ahora, todas las casas que tengo aquí en Jaca, en el barrio de los judíos, en la zona contigua al *aderbe* ²² que consisten en un palacio ²³ grande y una buhardilla pequeña, la cual está sobre el palacio y el corredor. El palacio está debajo de la buhardilla de mi hermano Abraham y los lindes del palacio son: uno, la mencionada zona del *aderbe*; linde segundo, casa de Yôsef Alnieto y el patio donde se abre la puerta del palacio; linde tercero, la calle de los cristianos, fuera del barrio; linde cuarto, el corredor. Y los lindes de la buhardilla pequeña son: uno, el palacio donde está colocada la escalera de la buhardilla; linde segundo, casa de Šĕlomoh bar Šĕmû'el Pinñas; linde tercero, la mencionada zona del *aderbe*; linde cuarto, el corredor.

Todas las casas tal como están delimitadas se las doy a Oro, mi esposa, con donación íntegra desde hoy y después de la muerte de mi señora madre Orabuena, con maderas y piedras, vigas, paredes y techos, tierra y suelo, aberturas y puertas, entradas y salidas, y escaleras, y con toda obra y mejora que haya en ellas, tanto una mejora que llegue por sí misma como una mejora que llegue mediante gasto, desde lo profundo de la tierra hasta el techo de la buhardilla de mi citado hermano Abraham, con todos los derechos que le sobrevienen a las casas en el patio y en el corredor y en la puerta exterior. Todo tal como me las dio a mí mi señora madre, la citada Orabuena, según se muestra en la escritura de la donación que me hizo, la cual fue hecha el último día del mes de *tebet* del año 5188 (17 de enero de 1428) de la Creación según nuestro cómputo, aquí, en la ciudad de Jaca, siendo testigos de la donación Yôsef bar Yĕhûdâ Almosnino y Yôsef bar El'azar Alnieto. Y además de las casas mencionadas le doy a Oro, mi

²¹ «La “ketuba” de D. Davidovitch y las *kĕtubboṭ* españolas», *Sefarad* XXXIII (1973) 375-386.

²² En romance en el texto hebreo; *adarve*, muralla.

²³ Palacio en aragonés era equivalente a casa.

citada esposa, con donación íntegra, con *quiyán* íntegro desde ahora, cien monedas de oro y de buen peso, alfonsíes, que yo reconozco que están en mi mano y en mi poder hoy día.

Y esta donación es con la condición de que no hará nada con ella mientras esté conmigo, si no es contando con mi consentimiento y con mi autorización, y de que tampoco yo haré nada con ella mientras esté con ella si no es contando con su consentimiento y su autorización.

Y si, Dios no lo quiera, ocurriera cosa de muerte o de divorcio, sea esta donación inmediatamente sancionada como todas las escrituras de donación firmes y permanentes acostumbradas en Israel.

Y esta donación es una donación perpetua, donación pública, etc., etc.

RESUMEN

Hace unos años David Romano publicaba una lista nominal de 115 contribuyentes judíos de Jaca en 1377. El autor edita ahora una *kētūbbá* de Jaca de 1429, que, en cierto modo, le sirve de complemento. Separados ambos documentos por el crucial año 1391, se observa, sin embargo, que en la ciudad aragonesa se mantuvo en el siglo XV el mismo núcleo de familias del siglo XIV.

SUMMARY

Some years ago, David Romano published a nominal list of 115 Jewish taxpayers of Jaca in 1377. In this article the author edits a *kētūbbá* from Jaca dated in 1429 that, in a certain way, serves as a complement. Although separated by the crucial year of 1391, both documents show evidence that, the same nucleus of families coming from the 14th century was maintained in that Aragonese town in the 15th century.